

НАГАЛЬНІСТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

THE URGENCY FOR PRESERVATION OF NORTHERN BLACK SEA COAST FORTIFICATIONS

© Єксарьова Н., Бахтін Д., 2012

***Анотація:** У статті розглядаються витoki культурного формування фортифікацій Північного Причорномор'я, і основні моделі їх подальшого розвитку, існуючий стан і проблеми руйнування фортифікацій Північного Причорномор'я.*

***Ключові слова:** фортифікації, Північне Причорномор'я, місто-фортеця, реставрація, музеєфікація.*

***Anotation:** Reviewed the origins of cultural formation of the Northern Black Sea coast fortifications. Features and basic models for their further development. The current state and current problems of demolishing of fortifications in Northern Black Sea Coast.*

***Key words:** fortifications, Northern Black Sea Coast, fortress-city, renovation, musefication.*

Розглянуті джерела культури формування фортифікаційних споруд Північного Причорномор'я. Особливості і основні моделі їх подальшого розвитку. Сьогоднішній стан, руйнація і актуальні проблеми фортифікацій Північного Причорномор'я.

Постановка проблеми. Відсутність уваги, фінансування фортифікаційних споруд Північного Причорномор'я веде до занепаду та втрати історичного надбання цілої світової спільноти.

Ціль роботи. Виявити основні проблеми сучасного стану фортифікаційних споруд, актуальність їх збереження і розглянути шляхи вирішення цих проблем.

Завдання роботи:

- Вивчити витoki фортифікаційного мистецтва Північного Причорномор'я.
 - Розглянути основні тенденції розвитку фортифікаційних споруд.
 - Проаналізувати соусний стан фортифікаційних споруд, як історичне надбання.
- Виявити актуальні проблеми і їх найбільш раціональні вирішення.

Впродовж багатьох століть територія від Дону до Дністра була мало заселеною. Колонізація «Повернутих земель» визначила необхідність розробки і реалізації цілої низки

заходів з оборони, освоєння та закріплення «знов набутих земель». З 1731 – 1742 рр. в Північному Причорномор'ї відбувалося будівництво Української оборонної лінії (16 фортець); з 1770 р. – Дніпровської оборонної лінії (7 фортець). Проте вже 10 лютого 1784 р. вийшов указ про перетворення фортець Української та Дніпровської лінії у «внутрішні міста та посади». Фортеці будувались у вигляді п'ятигранних полігонів з бастионними фронтами [1]. Більшість фортець – у вигляді бастионних чотирикутників. При будівництві Української лінії переплелись регулярні початки фортифікаційного мистецтва і сформовані віками принципи трасування укріплень та їх влаштувань (Світлина 1.)

Після закінчення турецько-російської війни 1787-1792 років був підписаний Яський мирний договір, згідно з яким кордони між турецькими та російськими володіннями пролягали по ріці Дністер. Знову набуті землі було названо Очаківською областю. За вказівкою Катерини II експедиція губернатора В. Каховського «оглянула» нові території і 21 вересня 1792 р. висунули пропозицію щодо їх адміністративного влаштування та проекту планів міст.

У листопаді 1792 року було доручено А. В. Суворову оглянути кордони і повідомити, «яким чином їх привести в безпечність проти ворожого нападу». У травні 1793 року до міста Санкт Петербург був висланий план інженерного укріплення кордону на Дністрі на місці колишнього Тирасполя, розроблений Суворовим А. спільно з Ф. де Воланом.

Проекти фортець вздовж Дністра були затверджені, і Суворов взявся за будівництво, не чекаючи асигнації, для чого взяв у позику 100 тисяч рублів і навіть розпорядився продати власні села. Імператриця Катерина II, довідавшись про це, звеліла виділити Суворову з державної скарбниці більше 600 тисяч рублів.

Тираспольська фортеця була заснована 22 червня (6 липня) 1793 року. Незважаючи на багаточисленні труднощі, пов'язані із постачанням будматеріалів і провіанту, з хворобами солдатів через незвичний клімат, роботи з будівництва Середньої фортеці просувались успішно. Згідно з проектом фортеця повинна була набути загальний кшталт прямокутника. В кінцевому варіанті зовнішньому виду необхідно було надати правильний восьмикутний бастионний нарис.

Поспих будівництва пояснювався необхідністю чим скоріш привести фортецю до оборонного стану на випадок нової війни із Османською Портою.

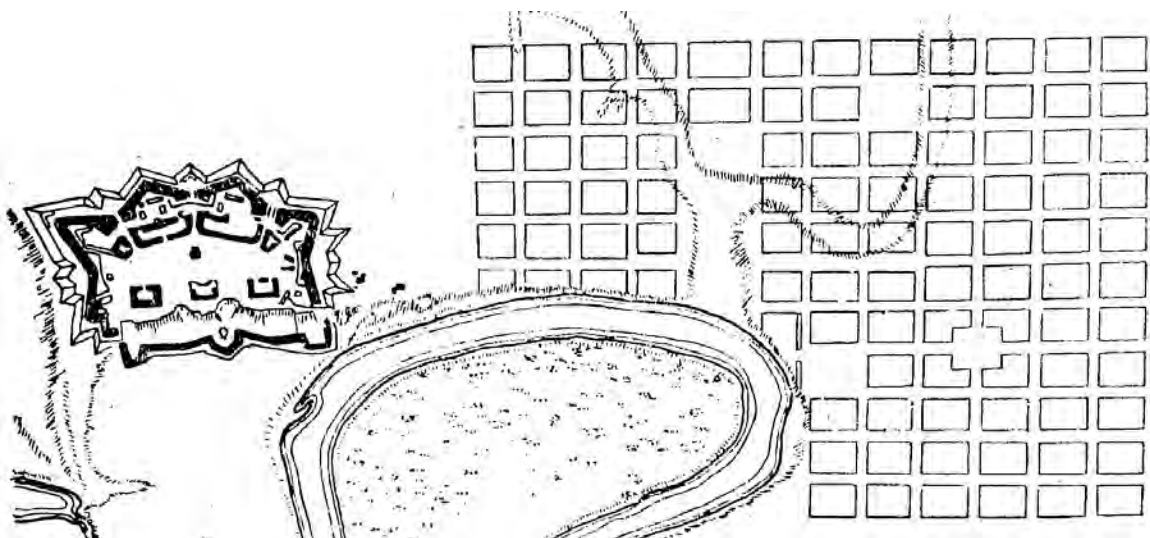

Рис. 1. План фортеці Тирасполь

До кінця 1795 року будівництво фортеці в цілому було завершено. Вона була побудована за всіма законами фортифікаційного мистецтва. На її території розташувалась церква Св. Андрія Первозванного, три артилерійські парки, військовий шпиталь, комендантський дім, порохові склади, кошари, конюшні, арсенали. Фортеця могла вмістити великий військовий гарнізон, і була обладнана сучасним озброєнням і забезпечена великим запасом провіанту. У фортецю вело троє воріт: Західні, Брацлавські і Херсонські. У земляних валах були приховані бійниці.

На плані фортеці 1798 р. позначено наступні bastiони: «Володимир», «Павло», «Слава», «Побідоносець», «Петро», «Георгій», «Миколай», «Василій» та напівbastiони: «Йоан» та «Олександр».

До 1795 року в при фортечному поселенні мешкало понад 2,5 тис. чоловік. 27 січня 1795 року поселення навколо фортеці набуло статусу міста. Тирасполь став заїжджим містом Новоросійської губернії, а з 1803 року Тираспольський заїзд увійшов до складу Херсонської губернії.

Проте Тираспольська фортеця так і не відіграла своєї оборонної ролі. За результатами Бухарестського мирного договору 1812 року кордон Росії пересунувся до ріки Прут, і Тирасполь втратив своє прикордонне значення.

Після прилучення Криму до Російської імперії, основна увага приділялась оборонно-стратегічному укріпленню побережжя. Тому з 1793 року почалось будівництво Дністровської оборонної лінії – фортеці Аджидер (Овідіопіль), Хаджибей, Кінбурн на узбережжі Чорного моря[2]. На місці зруйнованого Гаджибейського замку за один 1793 рік була побудована Хаджибейська фортеця («Адміралтейське Жете або Малі фортеця») також за проектом військового інженера Франсуа де Волана (фр. François Sainte de Wollant). Зореподібна у плані, з п'ятьма bastiонами і чотирма рavelінами, земляна фортеця розташовувалась над узбережним обривом. Довкола овальної площі з церквою і гауптвахтою будувалось шість великих споруд – арсенал, провіантний магазин, солдатські кошари, інженерний дім з майстернею і складом. На сьогоднішній день фортеця зруйнована, збереглась аркада Карантинної стіни з пороховою баштою. Таким чином, за три роки був накопичений практичний досвід свідомого створення антропогенного ландшафту на значних територіях.

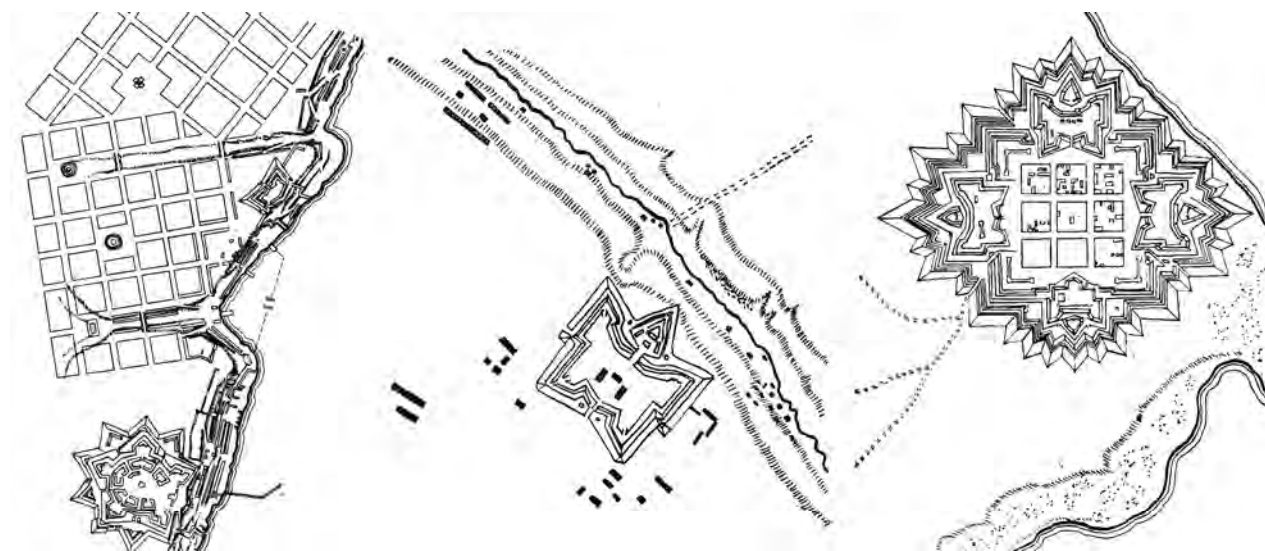

Рис. 2. Хаджибейська, Кирилівська, Петровська фортеці

Містобудівельна діяльність військово-будівничих органів була цілеспрямованою. Оборонно-стратегічне будівництво, внутрішня та зовнішня торгівля, ремісничо-промислове виробництво, необхідність в адміністративному управлінні відіграли велику роль у формуванні південних міст. Так, паралельно зі спорудженням Хаджибейської фортеці, вирішувались питання з розміщенням порту і базового гребельного флоту. 27 травня 1794 року Катерина II підписала рескрипт про заснування міста Хаджибей, перейменованого у січні 1795 року на «Одеса». Місто засновувалось як порт, як південний шлях в світовий океан і розвивався під могутнім впливом європейської культури і за участі європейських політичних і військових діячів, будівничих і архітекторів, комерсантів. На протязі 31 року служби у Росії блискучий військовий теоретик-стратег, топограф, дипломат Франсуа де Волян проектував і керував будівництвом цілого ряду портів, фортець і міст: Миколаїв, Вознесенськ, Тирасполь, Григоріопіль, Бендери, Сімферополь, Феодосія, Новочеркаськ, Таганрог, Одеса.

Таким чином фортифікаційні споруди стали основою для багатьох більших міст Північного Причорномор'я. Використовуючи при будівництві оборонних споруд захистних властивостей ландшафту, інженери не упустили з поля зору їх технічних та художніх принад, що дало можливість формуванню таких яскравих прикладів містобудівельного мистецтва, як міста: Одеса, Севастополь, Миколаїв.

Дальша доля фортечних споруд склалась за декількома напрямками:

- модернізація та подальше використання у військових цілях;
- пристосування фортечних споруд під тбрми (Наприклад – Тираспольська фортеця відома також як місце ув'язнення декабриста В. Ф. Раєвського у 1822—1826 рр. Під час перебування у Тирасполі, поет Олександр Пушкін мав намір відвідати Раєвського, а за деякими даними, поет отримав вірші Раєвського, написані у цій же фортеці);
- пристосування потужних казематів під військові склади.

До початку Першої світової війни розвиток артилерії та інших систем озброєння привів до суттєвого послаблення значення фортифікаційних споруд. Таким чином, з втратою своєї первинної ролі існування фортець опинилось під знаком питання. І хоча при Першій та Другій Світових війнах, історичні фортифікаційні споруди враховувались самим серйозним чином – оборонної функції вони практично не несли. Після Другої світової війни незначні вцілілі форти спіткала прикра участь: їх зносили, звільняючи території для міського будівництва.

Тільки наприкінці 20 століття змінилось ставлення до старих фортифікаційних споруд. Охорона історичного надбання стало предметом підвищеної уваги світової спільноти. Розуміння того, що руйнація пам'яток є непоправною втратою для людства, слугувало причиною розроблення міжнародних конвенцій та хартій. Фортечні споруди стали розглядатись як об'єкти історичного, культурної спадщини, поряд із палацовими і культовими спорудами і почали проводитись такі специфічні напрями туризму, як фортифікаційний або військовий.

Тому актуальна проблема збереження і включення пам'яток у сучасне урбаністичне середовище.

Наприклад, залишки фортеці розташовані на південному заході сучасного Тирасполя між вулицею Федько і районом Зафортечна Слобідка. За станом на 2012 рік вцілів лиш порохований погріб бастіону «Святий Володимир». Фортеця сильно потерпіла під час

будівництва Суворівського мікрорайону Тирасполя у 1970-х рр. На початку 1990-х рр. був розроблений план відбудови Тираспольської фортеці і створення туристичного об'єкту, який не втратив свого значення і сьогодні. Проте через певні обставини, відновлювальні роботи були призупинені.

На сьогоднішній день на території фортеці існує лише «будиночок охорони», на якому висить табличка із написом «Тираспольська фортеця».

Рис. 3, 4. Все що залишилось від колись могутньої фортеці Тирасполь – порохівня

Рис. 5. Ознакування місця фортеці

Руїни цього шедедру інженерно-архітектурного мистецтва вимагають нагальної консервації та музеєфікації. На їх підставі можна вивчати цілу школу архітектурного, фортифікаційно-інженерного мистецтва XVIIIст.

Головне завдання музеєфікації, реставрації, реабалатації – надання споруді нових функціональних якостей.

Після музеєфікації споруда не несе фортифікаційної функції, а стає музейним об'єктом з відповідними потребами експонування, що включає наукову рестарвацію, консервацію і цілий ряд комплексних заходів з експонування і надання споруді нових функцій.

Висновок

Питання пошуку найбільш раціональних форм репрезентації пам'яток, з врахуванням необхідності інтегрування пам'яток в сучасне навколишнє оточення залишається відкритим і вимагає рішення. Підходи до вирішення цієї проблеми можуть бути різними в кожному конкретному випадку – організація музеїв заповідників, історико-археологічних парків, культурно-просвітницьких центрів, але кожний підхід потребує серйозного теоретичного осмислення і методичного обґрунтування. Адже мова йде про культурну спадщину цілої світової спільноти.

Література:

1. Тимофеенко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1984. – 218 с.
2. Франц Сент Де волан. Моя жизнь в России. Очерки – Одесса: Оптимум, 2002. – 176с.
3. Боплан Г. Л. Опис України. Львів. 1990. Видавництво: Каменяр 310 с.
4. Бунин А. В. История градостроительного искусства. Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре 1953г. 532с.
5. Шперк В. Ф. История фортификации. – В 2-х т. – М.: Воениздат, 1952.